

RADIOSCOLA

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH / ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: Alfons Maissen

Stampa Romontscha Mustér

Documaints autenticas ed experientschas da la Brasilia dad ozande

Da Sr. Antonia Pia, Paripe (Salvador)

Mesjamna, ils 3 de november 1971, dallas 10.20 — 10.50 h: *EMISSIUN!*

Venderdis, ils 12 de november 1971, dallas 14.30 — 15.00 h: *REPETIZIUN!*

L'ova cotschna da San Murezzan

Da Chasper Stupan, San Murezzan

Mesjamna, ils 17 de november 1971, dallas 10.20 — 10.50 h: *EMISSIUN!*

Venderdis, ils 26 de november 1971, dallas 14.30 — 15.00 h: *REPETIZIUN!*

La stalla de Nadal

Da Dionys Steger, Mustér

Co construïn nus ina stalla?

Mesjamna, igl 1 de december 1971, dallas 10.20 — 10.50 h: *EMISSIUN!*

Gievig, ils 9 de december 1971, dallas 14.30 — 15.00 h: *REPETIZIUN!*

L'istorgia d'ina canzun da Nadal

Da Franz Capeder, Salouf

Mesjamna, ils 15 de december 1971, dallas 10.20 — 10.50 h: *EMISSIUN!*

Mardis, ils 21 de december 1971, dallas 14.30 — 15.00 h: *REPETIZIUN!*

Per enconuschientscha

Per l'emprema emissiun sur de relaziuns hodiernas en Brasilia stuein nus mo contemplar las 20 fotografias, fatgas dall'autura: Sr. Antonia Pia, a Paripe (Salvador: Brasil), per vegnir pertscharts della misergia en quella tiara immensa, secape-scha, sper grondas rihezias. En in liug di l'autura de quest'emissiun: *Lavour vainsa sur tgea or. Ma la nossa buna gliout brasiliana ans gida. Tge è pi bel tgi da gidar agls povers? Per nous egl navot pi bel! — Az angratzg schi ans gidez e sustignez!* — Ei fuss bein bi sch'enqual classa rimnass en siu vitg entgins centims per levgiar la lavur a tonta sacrificontadad! Tgi pren l'iniziativa e fa l'entschatta? — Sr. Antonia Pia ei stada pli baul magistra alla scola della Cuort a Cuera. Ils geniturs vivan aunc oz a Cunter. Nossa autura ha era en tiara lontana buca emblidau siu lungatg matern, — mo era astgau emprender il portughes en plaid e canzun, il lungatg de sia lavur quotidiana. —

L'ova cotschna da San Murezzan, emissiun da Chasper Stupan, ei bein enconuschenta al scolar ord l'istoria. Nies autur va denton pli profunda-mein ella historia de quei Bogn de renun mundial. L'emprema tschaffada dell'aua minerala han gia ils Rets fatg avon 3000 onns. Co quei ei stau

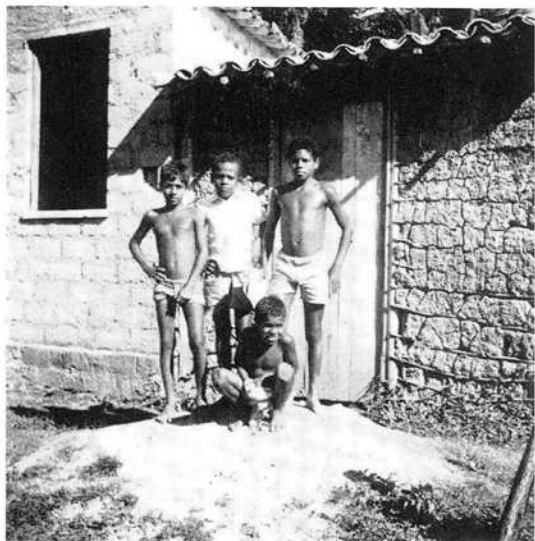
pusseivel e co il Bogn de Sogn Murezi ei sesvilup-paus, relata en moda interessanta Chasper Stupan, scolast a Sogn Murezi. Engraziament descha per las clischas duvradas agl *Uffeci de traffic* a Sogn Murezi. —

Co construïn nus ina stalla de Nadal? — Questa emissiun seresulta d'ina gronda experienza davart igl autur: Dionys Steger, scolast della scola supplementara a Mustér, che lavura cun grond inschign cun ses scolars. Quei demuossan, sper sia emissiun, las fotografias che nus vein giu caschun de far avon in onn en siu luvratori a Mustér. Igl intent principal de quest'emissiun ei d'entruider mauns lingiers ed entusiast de marti e zaunga a lavur mistergnera plascheivla. —

La historia della pli enconuschenta canzun de Nadal, universal: *Clara notg de Nadal*, ha Franz Capeder priu per tema. Quei ei sco fatg gest avon Nadal! — Franz Capeder discuora sur digl origin de questa canzun la quala ei sgulada, sco che stada fatga, en tschiens vestgius linguistics, adina culla medema melodia, sur cuolms e vals, tras tiaras e sur mars. Bein vein nus Romontschs fetg bialas canzuns de Nadal, bia pli veglias, mo tonta favur sco la *Clara notg* han neginas giu. Quei ei era buca basegns. Nus lein tener il nies per nus. A.M.

Documaints autentics ed experientschas da la Brasilia dad ozande

Da Sr. Antonia Pia, Paripe.

Maletg 1: Las tgas brasilianas èn las bleras fatgas cun arscheglia. L'armadura è fatga cun pals stighs dobels. Chestas tgas da «talpa», scu tgi gl'en numnadas cozzan circa 2 onns. Dasperas vusez ena tga fatga cun zieghels e molta, pi durevla. Chella lascha betg antrar tot igls insects.

BRASILIA, ESTADOS UNIDOS DO BRASIL

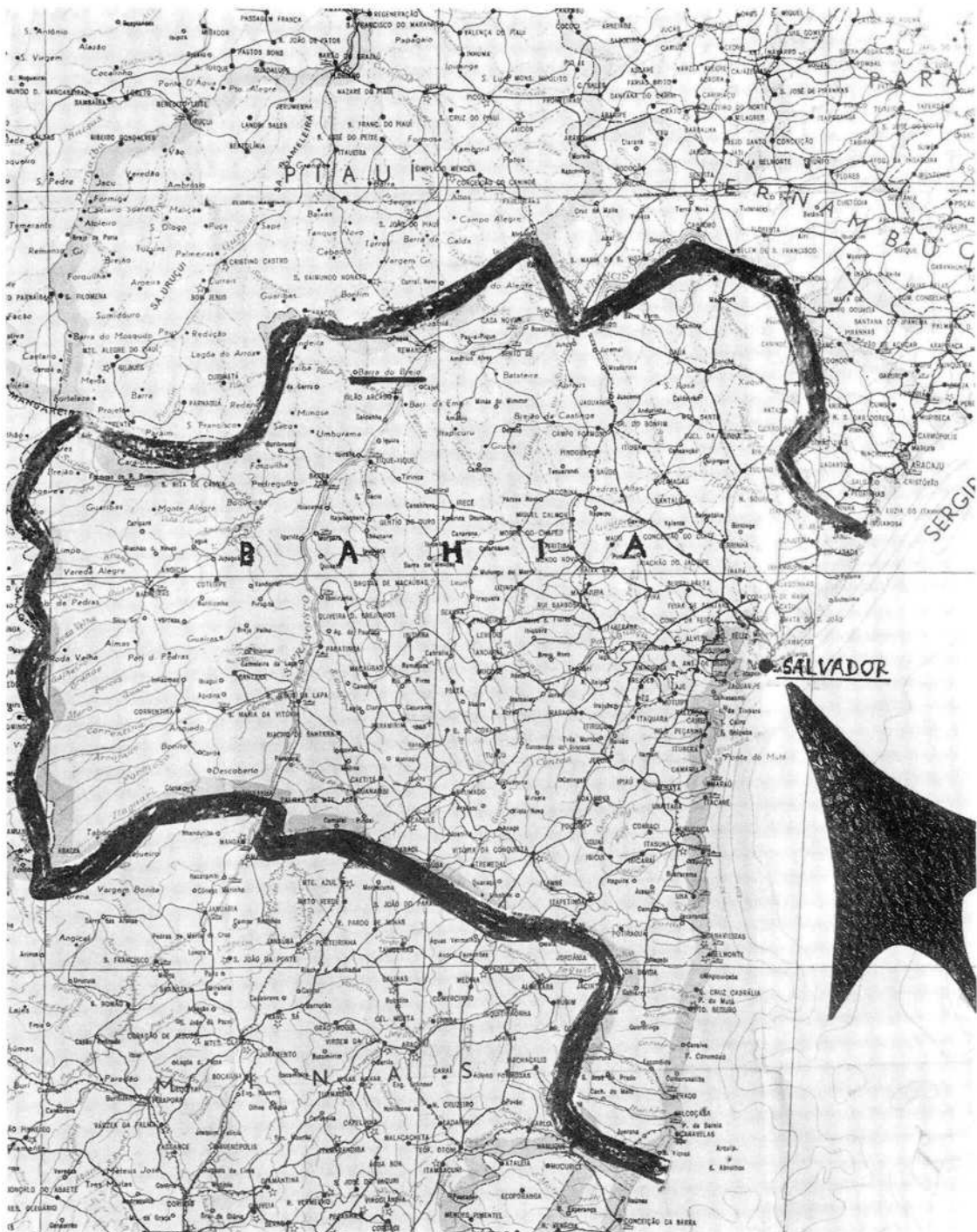
Igls *stadis unias* da Brasilia, la Confederaziun Brasiliana ò en immens teritori dad 8 513 844 km², burmantg la mesadad da tot America lategna cun 17,8 milliungs km². An spazza è Brasilia la tshintgavla tera mundiala. Angal Russia, Canada, China e USA on ple tarragn. Tge gigant tgi gl'è ans sacorschigl pir, viagiand cugl aeroplan sur chella immensità.

Schi nous Svizzers santign igl nom «Brasilia» pansainsa franc en amprema lengia ve da göts salvadas, zerps gigantas da 4 meters, crocodils, Indianers, femnas neiras e bregnas cun rassungas cun fodas tgi soltan siva igl ritmus digl tambur. Egl forsa betg uscheia? —

Vurdond la realitad dad ozande, igl noss maletg è tuttegn enpo disfurmo. Gl'è cler tgi chels maletgs existan an Brasilia. Ma malgrad igl vantgavel tschentaner cun tot sia tecnica ed industrie, cun martgeas civilisos, cun sgratta-neivlas, vidrigns cun noblezza e moda, stradungs cun traffic da totta sorts, tunnels e viaducts ans mossan en Brasilia an plagn svilup, tgi fo concorrenza agls noss martgeas europeics. Stagn dasperas pudainsa er veir la realitad digls povers, tgi po esser cumparigleida cun igl taimp mez. Burmantg la mesadad dalla populaziun veiva ainten igls martgeas industrials, noua tgi igl svilup sa fo sur notg. Uscheia stat igl retgung cun sies immens possess stagn dasperas igl por diavel tgi vign agl

Maletg 2: La mamma da José è morta cun 20 onns massagnina. Sies bab è en lader tgi è bler sarro aint. Curtgi l'è nia liber da parschung el gist rivo par suterar la sia Cesina schi giouna. Dus emdas siva el mort igl pup tgi era betg anc registro. Sies bab vess gia da paer 90.— fr. per registrar igl mort, per igl pudeir suterar bagnatgavegl. Ma el veva nigns raps ed ò stuia dar igl pup agl spital per far experientschas pigls docters giouens. Uscheia vignigl suteross gratis digl governo. Ma tge schoc ogl stuia esser per sies bab da purtar sies mattanegl ainten ena sala cun meisas plagn morts daveris se!

En toc dalla Brasilia, la provinsa da *Bahia* cun la capitala **SALVADOR**, e gist dasperas *PARIPE*.

Maletg 3: Roberto, en mattign da 3 onns, era en tger barloc, tgi am curriava adegna ad ancunter per am lascher dar ena bitscha segl sies mangign. Ma betg magliando scu el era, è'l rasto d'ena fevra, igl mies tger amei.

Maletg 4: Juarez saveva cun treis onns betg anc eir. Sung eida cun el tigl doctor. Lez ò detg tgi mantga angal igl exercezi, las tgommas stuessan igl purtar. Curtgi sia mamma tgi ò mai igl musso ad eir niva a scola sot la punt, igl purtava per scola anturn ed el era ventirevel. Por Juarez è mort dalla fom igl martg 1969.

Maletg 5: Giu sot chella punt aint, chella bela veia dad autos, biagida sen pilasters, abiteschigl, digl martgea bass anfignen segl martgea ot 72 famiglias. Chel toc tgi vasagn segl maletg sa nomna Gamboa. Blers da chels porets èn nias ainten igl martgea cuagl pi bung intent da migliurar la veta dalla famiglia. Ma scu migliurar sainza cutier e lavour. Blers dels èn tuberculos, òn sifilis e verms e vignan sdaranos per paca gossa eneda tgi gl'èn ainten la deblezza.

Maletg 6: Igl tarragn lascha cò sot aint ena pitschna tanga tranter la crepla ed igl arvigliout. En toc stgela noscha lascha sa sclivigliar Donna Teresa cun sia famiglia seadaint. «Vende-se!» ola scretg sen en'essa. Ella spetga tgi reiva anc en pi poret, per igl vender la gabana, u gio igl mez dalla tanga.

Maletg 7: Armando, en om slavatschea, sainza forza e curasch, veiva cò cugl sies feglet Joao. Vandond da fimar ainten las veias digl martgea vevel gudagnea igl sies tigneir tgesa. Ma en de tg'el era davent igl onigl angulo tot tot. Glè betg igl rasto scanatsch. Tge far? Cun ageid dad oters è'l nia da turnar anavos ainten la sia tera nateiva tg'el veva banduno cun tantas speranzas.

Maletg 8: Chellas poras femnas sot la punt gudognan 25.— fr. agl meis per lavar totta de per chella signareia blava. Dalva tgi lava sen la foto ò gia en'avagna tgi è schluppada sen ena tgomma. Igl docter ò la scumandada da purtar ava sen la testa. «Tge fatscha, porta anavant ava e lasch veiver anavant igls mies unfants, ni varda per mè? Tge fatscha?» Mintga de post la veir a neir giu digl martgea cugl sies sadelung sen tgea.

martgea cun igl tgea plagn speranzas, cun bursa veida, angal cun la bunga voluntad da luvrar. El vign nizzigia or segls peters davos; betg duple tgi en por tgang, el dasper igls oters cun gravatta!

La fugia digl pievel tgi coza decenis digl nord cun igl sid, cunter Sao Paulo a Rio de Janeiro, tgi èn cugl sies commers industrial igl magnet par igls tips intelligents dalla tera, ò sa vigliout cunter igl nord. La roda giganta tgi tirava tants nordestines cunter igl sid ò se strubo da l'oter mang. L'emigraziun digl sid pigl nord-ost da Salvador e ARATU ò gio scumanzo. Par igls Brazilianers tgi tschertgan gudogn, igl noss martgea cun las fabricas dad ARATU èn scu ena steila da dumang. Tantas funczioneschan gio, e ple tgi 200 èn segl plan. Igl capos dalla tera tschertgan igl martgea e la tera stat ainten ena situaziung precara. Chegl tgi resta è ena tera sainza manaders, sainza tgeas capavels. I vign pruo dalla baselgia da remplazzar la *lideranza* cun curs e scolas per carschias, ma tgisò schi gartegia? Er la *lideranza* tgi peglia la fugia pigl martgea stat bleras gedas sainza lavour an situaziuns terriblas, sainza cutier e maglia. Ainten igl nord digl stadi da Bahia smanatscha la «Seca nordestina», la setgira tgi mazza gliout e biestga e metta igls stadis da Piaui, Ceará, Pernambuco, Pará e Maranhao ainten ena situaziung da misergia e fomaz. Gio dus gedas egl ars d'avent tot las raccoltas. Chella setgira sa rapeta prest mintg'on, uscheia tgi igl «Nordêste» è quasi sainza sieranza e svilup. Igl paiamaint minimal è selò angal 37 par meis ainten Bahia 144. — Cruzeiros, tgi òn burmantg la madema valeta scu igl franc svizzer. Ena scolasta gudogna l'ò agl meis 10.— Cruzeiros. Parfign par en scolast Grischun d'ena vischnanchigna fissigl burmantg pac, managez betg? —

Dagn eneda en'iglida sen la carta geografica da Brasilia. Pudez veir la nossa Svizra ainten igl madem diameter scu Brasilia, 206 gedas vess ella plaz sen la tera giganta da Brasilia. Schi pittigna scu l'è, ò ella tuttegna ena missiung tot aparta ainten Brasilia. Ella è la carta pussanza per esploraziun. La Svizra tgi ò igl nom dad esser super-desenvolveida, tgi ò igl nom mundial da veir raps scu paglia, explorescha ena tera sub-desenvolveida. Brasilia ò funtangas da petrogia, bler carvung, fer, magnet, scazis da terratsch tgi è fitg fritgevel, cultivond el. Dasperas cumprainsa cò tgerezzas da masdegnas fatgas an Svizra. Igl Svizers èn fleissas e lavouran exact, chegl è la verdad. Da l'oter mang dastgainsa betg amblidar tgi nous ischan er responsabels per las teras an

misergia. Schi cultivagn angal igl noss, multipligainsa igl fomaz digls oters. Angal 20 % dalla populaziun brasiliana èn retgs tgi òn avonda per veiver. 80 % èn igls «marginalizados». Els veivan ainten ena situaziun deshumana, vegetond scu tierets. En proverba digl pievel dei: Schi igl lader reiva ainten tga digl poret, dat el angal en detg sagl, partge catter catta el navot. — Igls povers òn blera mattaneglia (la fom augmentescha la fritgevladad umana). Igls retgs òn paca mattaneglia, vignan da de an de pi retgs ed igls oters pi povers. La bilanza dalla situaziun vign par els adegna pi tresta, la cefra da chels tgi moran dalla fom u veivan an deblezza e vignan mazzos da fevras e gripas vign adegna pi gronda. Burmantg la mesadad dalla populaziun brasiliana èn unfants e giouens anfignen 20 onns, unfants tgi òn gia resistenza avonda per surveiver. Brasilia sainza exploraziun vess betg avonda per magliantar tot la sia populaziun tgi crescha sainza fegn. Ma scu vot ella dar igl sagl or da tot las estructuras economicas? L'exploraziun da l'America digl nord e d'Europa impideschan bler svilup digl noss Brasilia! — Adegna Brasilia da nov az sforzla da veir en monopol internaziunal u per setger, caffè, cacao. Chest privilegi survignigl betg adegna, scu vessan gugent. Gioglmanc cun igl campiung mundial da giuir balla onigl gudagnea

Maletg 9: Scu Donna Domingas èn bleras sfurzadas da veir 10, 12 unfants sainza bab nutreider. Paer paigl pigl act sexual. Mianc adegna per chegl. Bleras gedas vignigl sfurzadas cun armas. Domingas ò 6 unfants e veiva murtirond an temas e snavour.

Maletg 10: Vez er gio vivia ainten ena tgesa sainza isch? Silvina canoscha la misergia anfignen giu fons. An parschung ella stada per veir barlagea da magler ainten las veias digl martgea. Rivada a tga vevigl l'angulada chel pac tg'ella veva. Ainten ena hetta sainz'isch è mintga trabac tgi po antrar.

chest nom schi desidero. Pelé è anc oz an buca da tots Brazilianers. El ò ena influenza gronda pigl sies pievel ed è dasperas en cristiang da vaglia.

L'istorgia brasiliana ò ena nota tot delicata. Schi vurdagn l'istorgia antica dalla Svizra cun tot las gheras e dispetas e dasperas cun monumaints e baselgias da 800 siva Cristus, stuainsa prest deir: Brasilia ò nigna istorgia. Ma uscheia egl er betg.

Maletg 11a: Chegl è la scoligna noua tgi 16 anfignen 20 femnas analfabetas èn nidas ad amprender a liger e screiver. La steila cun la crousch malageas ve dalla parè vasez prest sen mintga tga. La significaziun da chest simbol è da bucca an bucca otra uscheia tg'ins so betga az sclareir igl veir cuntign.

Foto 11b: Cò vusez, igls abitants dalla Gamboa èn betg tots neirs. Da tot las razzas sa cattan tranter igls «marginalizados», chels tgi òn nigns dretgs. La fomaglia è la malsogna la pi terribla tgi rigia tranter els. Digls unfants surveivan angal igls pi fermes.

Maletg 11c: La nossa scoligna aint davains! Igls unfants èn incantos tgi ensatgi igls peglia sen ena fotografia.

Pedro Alvarez Cabral veva laschea anavos la riva da Lissabon igls 9 da mars 1500 per far en viada an India, cun 13 bartgas. Siva da 43 deis, po esser per evitar ena tempestada terribla u per en oter muteiv, ò el catto la tera da «SANTA CRUZ», scu numnavan igl amprem Brasilia. Pir pi tard ò ella survagnia igl nom «Brasil», lenna neira digls gòts digl Amazonas, tgi igls portughes exportavan. Ena baselgigna tgi è neida biagida cun crappa importada digl Portugal stat segl territori da nossa pleiv. 52 onns siva la discuverta onigl igls sclavs la biagida. Ma igl schurmetg da chels bagns culturals vign betg cultivo fitg a chi. Salvador e vischinanza è sto igl amprem centrum da cultura d'istorgia, da cultura, da religiung e politica da Brasilia. Chest martgea tgi ò blers monumaints istorics, principalmantg baselgias (igl pievel dei tgi ans possa eir mintga de ainten ena otra baselgia, stuessigl esser 365 baselgias! Ia va anc mai las dumbradas. —), è sto anfignen 1889 capitala da Brasilia. Igl imperadour Pedro e sies antecessours, igls retgs da Portugal on biagia Rio e colloco igl martgea principal ainten igl stadi da Guanabara. Cò cartevigl da gudagner da nov la glorgia tgi vevan pers an Portugal. 1889 onigl scatschea igl davos imperatour e Brasilia ò sa fatg republica, «confederação dos Estados Unidos da Brasil». Schi cartagn tgi igls Brasilians seian en pievel revolucionari, ischans sen ena senda zuppada. Els gostan da veiver an pasch ed armoneia. Dasperas onigl chels muments da rabgia noua tgi gl'en bungs da mazzar par ena piculezza, ma gheras e sponder sanc èn betg tgossas d'els. Cun pitschnas revoltas enigl cuntaints.

Siva tgi igl militer è ved la batgetta onigl mai laschea neir tar ena revoluziung. La sieranza è ferma, ma schi lizez las gasettas savez tgi la situaziun a chi è precara. Igl pievel ò angal igl nom da diriger, darveir la bucca dastgigl betg. — Igl aspect da scola tgi franc az interessescha veivamantg è ena tanga dad urs sainza fons. Parfign igls urs leppan. Chegl vot deir: La mesadad dalla populaziung circa è anc analfabets, ò anc mai via ena scola. Scolastas (scolasts dattigl prest nigns!) egl bler mengia pacas da chellas tgi en sculadas dretg. Schi vevan 2 onns scola primara darvivigl ena scola privata e scumanzavan a dar scola. Igl guverno vo ossa siva chests attestats e pac a pac vignigl ramplazzadas cun scolastas sculadas. Chest onn egl 10 000 scolastas tgi òn do igl nom agl martgea per far igl curs e neir eligidas digl stadi per ena scola primara digl martgea. Tottas son tgi angal 3 500 survignan ena piazza, ma cun en po cletg vignigl aint. La nota

Maletg 12: Ireno, tschanto sen chella chista, ò se schendlas stiglias e cartungs segl tetg dalla sia cabana. Egl da star stupia tgi el sa descheda scassond digl freid? Curtgi glè taimp da plivgia plouigl scu da svidar giu sadelas. Igl por massagnign vign da de an de pi debal ed è betg bung ple da luvrar. Ma da metter egn dels agl spital è tgossa fitg greva par muteiv tgi tots igls spitals èn staccageas aint ed igls povers vignan piglias igl ple angal ainten igl spital da povers. Ena mongia brasiliana ò barlagea ansemen raps per chest spital. Ma l'è adegna schi amplania tgi blers òn da durmeir giu mez. Uscheia sa dostigl segls peters davos per betg veir dad eir a Sao George. Igls oters spitals èn tgerenza.

Maletg 13: Nesigna vainsa catto en de dasper sia mamma tgi durmiva or igl vinars. Ella era niva e vuseva or scu ena puppa d'en meis. Las costas pudevas dumbrar. Angal ainten l'iglida vevla ensatge da carschia, en saveir trest. La madretscha tgi tigna ella sen bratsch am ò detg tg'ella vegia 2 onns. Chels immens rats tgi survignan la grondeza d'en giat vevan gia per mangs da roir la mattigna. Ena dumang vaia la cattada plagn sang, plaeda. Tgi ò via unfants rois digls rats? Sen chel maletg vusez Nesigna, curtgi la vign or digl spital, noua tgi igl docter carteva mai da neir da la salvar.

principalà è 10, ma cun 5 vignigl anc da mitschier. Cun chest exaimpel pudev veir scu tgi stat cun las scolas a chi. Tgesas da scola stattan veidas ainten la nossa cuntrada, dasperas tantas scolarignas e scolars tgi vignan betg piglies se ainten las scolas per mancanza da scolastas. Las scolastas survignan betg plazzas u betg igl paiamaint. Paedas enigl schlet. A chi an Bahia gudognigl all'antschatta 220.— par meis, a Rio Grande do sul gio 400.— e segls lis igls pi porets 10—15.— par meis. Franc tgi Vusoters lessas betg midar cun chellas brasilianas tgi on da far tant sforz per pac. Pader Tiago Almeida ò invento ena metoda per mussar a liger agls carschias an 11 ouras, mintga de egna. Cun maletgs e silbas, p. ex. igl «VA» da vaca ed igl «FA» da faca etc. La nossa preocupaziun è da mussar a liger e screiver agls carschias. Chegl è igl amprem pass par survagneir lavour. Circa 75 vainsa chest onn.

Sumigliant agl aspect scola è chel da la religiung. Igl mantgamaint da spirituals, pastours e

catechists òn mess la baselgia catolica scu la protestanta ainten la situaziun dad esser dependenta dall'Europa e d'America digl nord. Sainza educaziun religiosa igl pievel ò fatg dalla religiung cristiana en masditg da paganismus, da spiritismus ed infantilismus, partge l'imaginaziun veiva digl pievel ò er purto igls sies fretgs. Da Portugal erigl rivo en'eda ena crousch. 1754 onigl biagia ena baselgia e colloco chella crousch segl altar grond. Ozande tot Brasilia raschung da chella crousch: *Nosso Senhor do Bomfim!* Nussigner d'ena bunga fegn ò az furmo en idol. Bindela da tot las calours vign vandeida an memorgia da chella crousch. Tanta superstiziun e tantas invenziuns e miracles ò chella crousch stuia far per cuntantar l'imaginaziun digl pievel. Igl spiritismus ò az masdo cun chellas devoziuns popularas. En'eda ad onn igls sies pi fervents fidevels lavan chella baselgia cun solts e gests misterious e venereschian a sia moda igl sies feschismus. — Ple tgi 60 % digls spirituals, dallas mongias e digls catechets vignan d'Europa. An nossa pleiv vainsa sculo catechistas brasilianas. Ia lavour ossa cun 22

Maletg 14a: Cun chestas bartgignas vonigl betg angal sen la pestga, els magnan er la gliout digl martgea sen las inslas digl conturn ed er dalla riva sen las bartgas grondas. Digl taimp dalla plivgia egl betg sainza prievel dad eir cun las bartgas sur la mar migianta.

Maletg 17: Siva d'en oura da religiung am erigl lipos or l'antiera bargeda per tgidar aint d'ena rosna dalla baracca. Tge gaudi curtgì va piglia giu ena fotografia. La mattaneglia mossan an tots gros igls characters leghers brasilians.

catechistas dacò. Chegl è en travagl belissim. 200 unfants e 30 carschias survignan preparaziun religiousa d'ellas. 14 catechists preparan igls genitours e padregns e madretschas segl batten digls unfants. 16 giovens e femnas mossan an curs tgossas tgi els son far, par dachels tgi son anc navot u pac. Igl grond muvimaing tgi vagn a Paripe è angal pussebel cun la forza e animaziun digl noss pievel tgi ò igl cor davert par igls oters. Per sort vainsa gio ans paragedas an Svizra per tantas e tantas tgossas, uscheia tgi vagn egna tgi è specialisada per scular carschias, egna è campiung cun igls giovens, en'otra cun la mattaneglia ed ia va mess tot taimp liber an Svizra per far curs da catechesa. Uscheia ischans capavlas dad infrenar las lavours ainten igls roms differents. Dalla Caritas dalla America survagnignsa latg, fregna e grang per igls povers. Tgitgi fò en curs e sa sforza da samigliurar ratscheva chegl scu stimulant.

Par igl futur vainsa gio igl tgea plagn plans. An amprema lengia lessans gidar ad ena famiglia cun 14 unfants da darveir ena buteia e vender tot igls utensils fatgs a mang ainten igls curs u a tgesa. Vandias uscheia enigl ena funtanga constanta per bleras famiglias. En oter plan è ena scola professionala par omens. Chegl è ena tgossa fitg tgera, ma an madem taimp er en grond benefeci pigl pievel. Chels tgi survignan betg piazza pon far chella scola e siva veir ple pussebladad da survagneir lavour. Chegl tgi mantga an Brasilia èn specialists da tots roms, principal maschinists. Cun chella scola tgi speragn da realisar ainten igls proxims onns cugl ageid digls Svizers, pruainsa da dar agls omens ena pista pigl futur.

Igl noss ageid è per Brasilia angal ena guttella sen en crap bugliaint, ma per igl pievel da Paripe igl noss sforz è en grond sustign e cun grond tschaffen gidigl, cun premura, vottigl dar er els igl sies, ena colaboraziun cun chegl tgi gl'on.

Brasilia è ena tera digls contrasts, ma er ena tera digl futur, cun pussebladads immensas. Par-tge betg gidar la relaziun? Igl territori è gigantesc, igl Amazonas cun sies pi grond sistem fluvial digl mond è en scazi betg anc descuvert . . .

Sainza leir tschartger ôr, pudainsa deir tgi la nossa lavour vala igl sacrifici.

Maletg 14b: Igl signour Rangel è egn digls pi vigls pestgeders dalla nossa pleiv. En'oter saveva betg cant vigl tg'el seia. Ia vess gia da far dar or igl onn da naschentscha, ma el saveva navot ple da sia giuvantetgna. Angal saveval tgi curtgi el veva disch onns erigl do guerra, la «Guerra dos Canudos». L'am ò detg: «Nò per 60 varoia matagn!» Ainten igl codesch d'istorgia vaia catto igl datum dalla guerra. Igl vigl pestgeder veva 86 onns, betg tgunsch tgi vignan schi vigls an Brasilia.

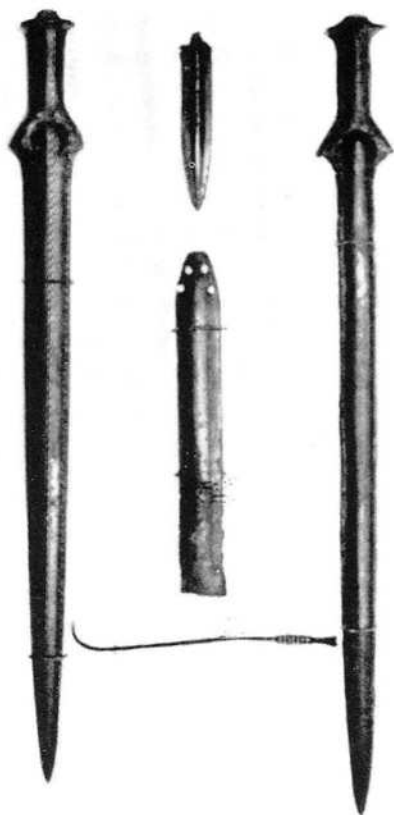
Maletg 15: Igl migler auto digls porets è igl asen. Chel porta tot e beva betg benzín!

Maletg 16: Chest onn ischans an 5 per igl territori immens da Paripe. Sr. Paulina dad Ibach, Sr. Maris Stella dad Austria, la pitschna Sr. Sandra dad Uors, Sr. Giulitta da Breil ed ia cun aint igl vistgia stgeir. Lavour vainsa sur tgea or. Ma la nossa buna gliout brasiliana ans gidan. Tge è pi bel tgi da gidar agls povers? Per nous egl navot pi bel! — Az angraztg schi ans gidez e sustignez!

L'ova cotschna da San Murezzan

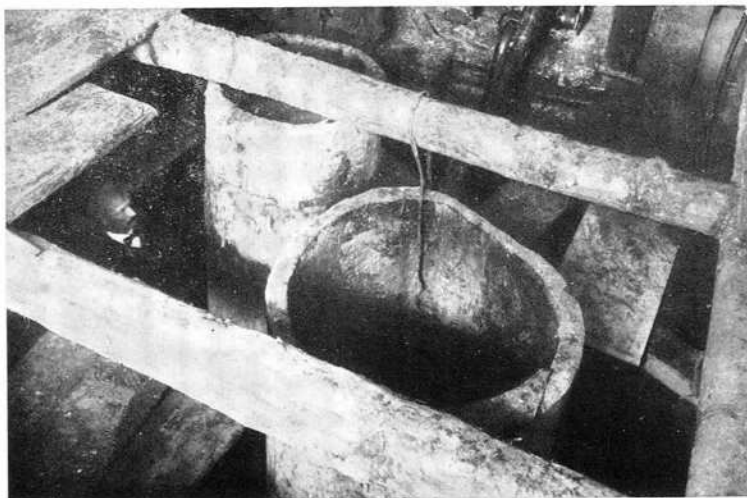
Chasper Stupan, San Murezzan

Our d'aspers spelms sandet a qui fluescha
In uonda grata, sün ingrat terrain
Ils duns da Ceres e da Baco, pür ch'ün
esultescha,
Natüra dappertuot evra'l benefic sain.
(La pü vegl'inscripziun sur la funtauna minera-
la da San Murezzan da l'an 1674)

Una scuvierta fatta da l'an 1907 ans muossa,
ch'ün avaiva cugnuschentscha da la funtauna
fingia il temp da bruonz. Il pü vegl inchascha-
maint, duos trunchs da larsch fops, avaro fat sieu
servezzan ca. 3000 ans. Sül fuond dals bügls as
chattet impü spedas ed aguoglias da bruonz. Que
saron stos duns, cha amalos regalettan a la
funtauna chi spendaiva sandet.

Dürant il 4. tschientiner fet Mauritius, el eira
mneder d'üna legiun Thebäa, tramissa da l'impe-
ratur romaun Maximilian per cumbatter il cri-
stianissem in Gallia, staziun in nos pajais. Ils
legiunaris chi as revoltettan cunter lur lezcha e la
mort da martir da Mauritius cugnuschains da
l'istorgia. Intuorn dal 11. tschientiner dvanter
Mauritius protectur d'üna baselgetta a la riva
dretta da l'ultim lej d'Engiadin'ota. Bainbod as
gruppettan qualche chesas intuorn la baselgia, la
vschinauncha da San Murezzan. L'an 1139 dvan-
tet la baselgia posses da l'ovas-ch da Cuoir. La
baselgetta da peleginagi gnit sbueda l'an 1893.
Hoz sto be pü il cuntschaint clucher tort, fingia
dal 1790 avaiva el cumanzo cun sieu inclin.

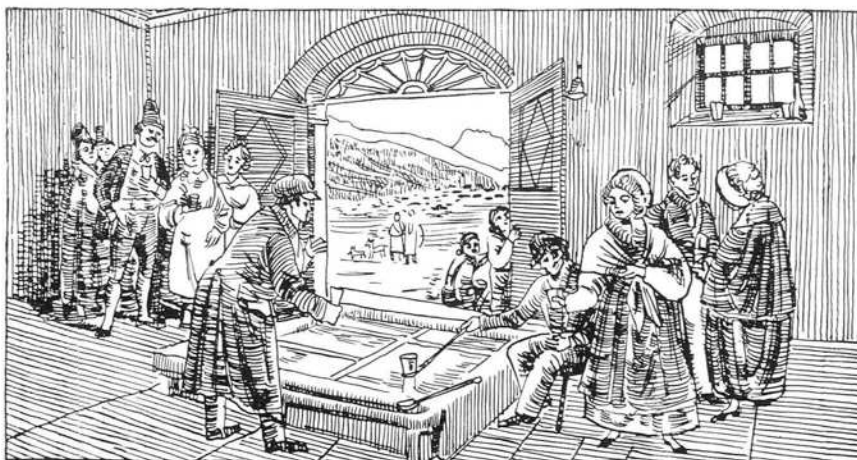

CHATS DAL TEMPS
DA BRUONZ

FUNTAUNA
PREISTORICA

LA VEGLIA VSCHINAUNCHETTA

LA VEGLIA BÜVETTA

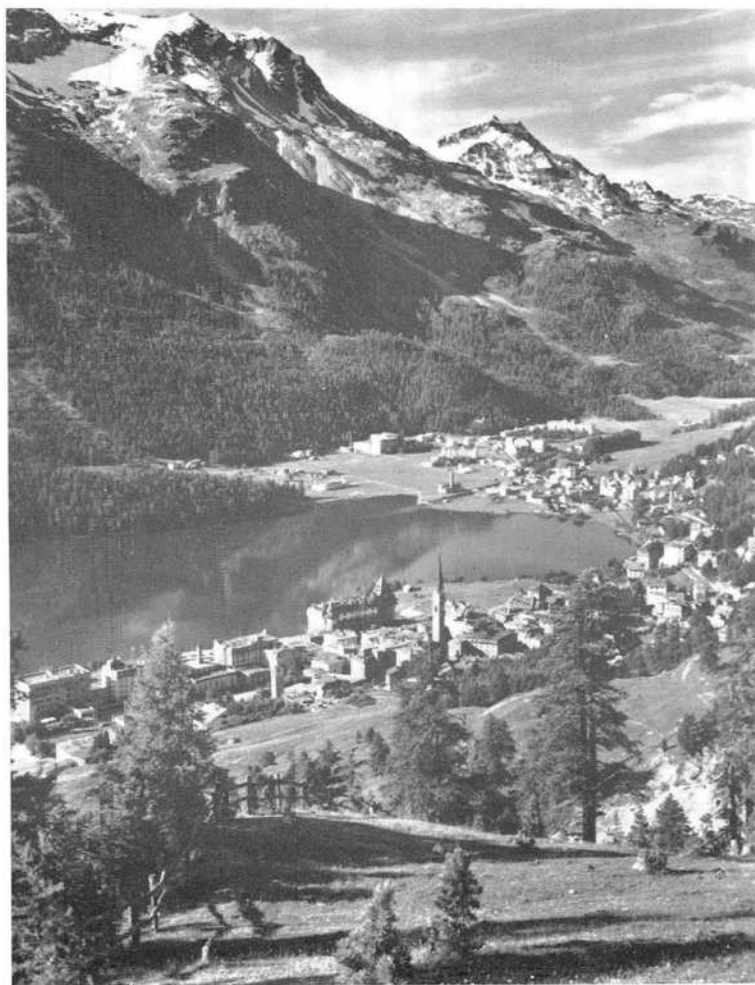
IL PRÜM HOTEL AL BAGN

Intuorn la mited dal 14. tschientiner eira la baselgia dal sench Murezzan böt da pelegrinedi. Zieva cha'ls pelegrins avaivan fat qualchosa per la pèsch da lur orna, as rendaiavan els a la funtauna minerala per rinfurzer lur corps staungels dals strapatschs da viedi. Papa Leo X. avaiva impromiss remischiun dals pchos absoluta, visitand San Murezzan e la funtauna. Il trafic da pelegrins creschiva da sted a sted.

L'an 1535 as vulet dafatta persvader il grand meidi da quel temp, Theophrastus Paracelsus da Hohenheim, cha l'ova cotschna da San Murezzan cuntgniva grandas forzas medicalas. El scrivet zieva sia visita il seguaint rapport:

«Ein acetosum fontale (= Sauerbrunnen), das ich für alle so in Europa erfahren habe, preise, ist im Engadin zu Sanct Mauritz; derselbige Brunn laufft im Augusto am säuristen. Der desselbigen Trancks trinket wie einer Arztney gebührt, der kann von Gesundheit sagen...»

Pochs ans pü tard, dal 1566 mettet ün grand diluvi bod tuot l'Engiadina in dischuorden. La funtauna da San Murezzan gñit cuvierta d'üna granda bouda. Pür aint il 17. tschientiner as remettet il giuven lö da cura da la granda catastrofa. Bainbod as discurriua darcho da la funtauna, cuntschaints meidis daivan uordens per üna cura d'ova cotschna a San Murezzan. Üna

VSCHINAUNCHA, BAGN E LEJ

cura perscritta dal meidi italiaun Antonio Cesati tunaiva seguaintamaing: «Cumanzer cun ün liter al di, 3—4 uras avaunt il prüm past, augmanter fin a 10 liters e turner darcho al quantum d'ün liter!» Perfin la düchessa da Parma chattet l'an 1699, cun grand accompagnamaint, la via a San Murezzan. La republica da las trais lias tramettet üna delegaziun d'artschaivamaint per ils ots giasts. Ils prossems ans ans quintan adüna darcho documaints da la visita da cunts, prinzis e nöbels chavaliers.

Dal 1811 vain l'ova minerela per la prüma vouta druveda per fer bagns. Bainbod ho la chesetta veglia da fer piazza ad ün stabilimaint pü grand, cuntgnind üna büvetta pü granda, ses staunzas da bagn e duos plauns cun staunzas d'albiere per ils giasts. (L'inauguraziun avet lö dal 1832).

Il grand augmaint da giasts vers la mited da l'ultim tschientiner clamaiva adüna dapü pussibilteds d'allogiamaint. Bainbod creschivan in vschinauncha ed al bagn grands hotels da la terra,

scu ch'ün ils cugnuschaiva be in richas citeds. La modesta chesetta da funtauna survgnit l'an 1864 cumpagnia. Il nouv hotel da cura (Neues Kurhaus), cun ün stupend parc, invidaiva d'uoss'invia ils giasts per üna cura. Funtauna, clima da muntagna e las bellezzas da nossa natüra avaivan ingrandieu il lö in cuort temp. Dal 1892 al 1933 colliaiva dafatta ün tram electric il bagn cun la vschinauncha, predschi per ün viedi 40 raps. Il sport, chi giova hoz a San Murezzan la rolla prinzipela, eira quella vouta auncha poch cuntshaint. Pür las stagiuns d'inviern dals ans seguaunts mussettan la pussibilted economica, introduand las differentas pussibiliteds da sport.

Il nouv tschientiner, la via fier retica e'ls prossems deschi ans fin al cumainzaint da la prüma guerra mundiela, füttan per San Murezzan ün temp d'ota conjuntura. Üna renovaziun totela da la funtauna e dals bagnes l'an 1907 laschet renascher l'interess per passanter vacanzas da sted a San Murezzan. Ils edifizis da quella vouta ans servan per granda part aunch'hoz, bainschi gnittan els auncha duos voutas ingrandieus, 1937/38 e 1949/50.

Las duos guerras mundielas dettan a noss lö da cura grand dachefer. Las consequenzas economicas

sun aunch'hoz a bgers in buna memüergia. Grazcha a fervents pioniers ed a la viva ed activa populaziun, grataget que adüna darcho da fer reviver il trafic d'esters a novs puncts da culminaziun. Il fratemp (1920—1935) sto suot l'insegna dal sport, surtuot d'inviern, per noss lö. Pensain be als II. gös olympics dal 28. Eir scha noss bagnes eiran gratagios ün po a la sumbriva, schi eiran tuottüna ils novs bagnes da faungia (daspö l'an 1936) ün important suplemaint per il giast da cura.

Daspö l'ultima renovaziun, l'an 1952 haun noss bagnes darcho guadagno adüna dapü cliaints. La sela da concerts, aness a la büvetta, ais mincha damaun da sted bain frequentada. La necessited d'üna nouva renovaziun zieva vainch ans as fo viva pü cu me. Cun interess aspettains auncha quist an ils novs progets. Vela que tuottüna da mantegner noss pü vegl dun da la natüra.

Scha vuss passais San Murezzan, fè üna cuorta posa ed üna visita a la funtauna, bavè ün magöl da quella stupend'ova, ell'ais gratuita! Perche la nomnains nuss eir ova cotschna? Laschand l'ova püss dis in üna butiglia, chattains nus sül fuonz da tela üna pletscha cotschna da ruegen. Que ais il sulfat da fier.

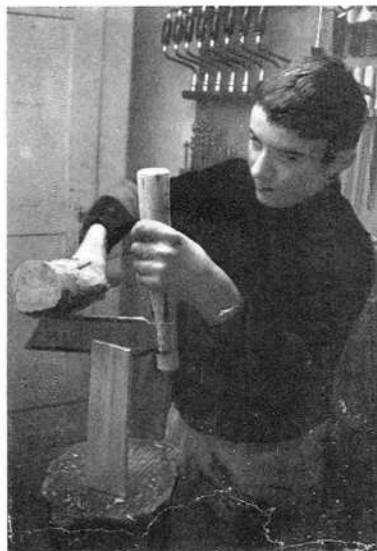

Il nouv hotel da cura (1900)

La stalla de Nadal

Da *Dionys Steger*, Mustér

I. Ord la historia

Cun il cuntri de slondas fenda il scolar empermiez ina biala slonda ch'ei aunc memia grossa. Tier il cuntri auda era il mogn de slondas.

Quei scolar sesprova de splanar las slondas ulivamein sinaquei ch'ei detti neginas sgreimas el terg.

La stalla de Nadal ei cumpleinamein d'origin cristian. Stalla e figuras che representan la scena de Nadal, la naschientscha de Christus, ein aschi differentas sco ils pievels cristians.

Origines, il grond teolog della baselgia digl ost, raquenta della naschientscha digl affonet en in cuvel a Bethlehem. El relata era dal pursepen schamper e scardaliu, en il qual ins hagi tschentau igl affonet. Gest tier quels cuvels de Bethlehem stuein nus passar, per anflar igl origin della stalla de Nadal.

Dus papas han purtau la veneraziun della stalla ord igl orient tier nus. Papa Liberius e papa Gregori III. Papa Liberius (352—384) ha schau baghegiar ina caplutta vid la baselgia Maria Maggiore a Ruma. Quella caplutta ei dedicata alla stalla. Il pursepen de Bethlehem ei salvas leu en in reliquiar d'argien. Papa Gregori III. (731—741) lai malegiar vid la preit della medema baselgia ina scena che representa Maria cun igl affonnet en la stalla. Strusch tschien onns pli tard anflein nus gia las stallas cun las figuras a nus beinenconuschantas.

Sogn Francestg d'Assisi e siu uorden han purtau la stalla de Nadal ora en il pievel. La festivitad de Nadal ora egl uaul de Greggio, 1223, nua che sogn Francestg d'Assisi ei vegnius per l'emprema gada cun il bov ed igl asen sper il pursepen, ei fetg enconuscenta e renomada. 1252 anflein nus gia l'emprema stalla a Füssen en Tiaratudestga ed ord il 15avel tschentaner dateschan las representaziuns dils renomai picturs talians.

En nossa cuntrada anflein nus la stalla de Nadal entuorn 1900. Quei onn han ins fundau «l'Unien dils amitgs della stalla» el Tirol. Ina unien che ei activa pli che mai oz. Meins per meins compara il «Krippenfreund», ina gasetta redigida da quell'unien. 1920 suonda ina tala unien en Baviera, la quala publichescha mintg'onn la periodica «Deutscher Krippenfreund». Ei dat era talas uniuns en Svizra e secapescha en ils stadis dell'America.

Tier nus auda la stalla tier il pigniel de Nadal. Beinsavens anflein nus stallas de grond art, construidas cun tutta atenziun.

La resgiutta cun dents fins ei adattada per resgiar slondas. Davos vesein nus in skelet d'ina stalla. Il scolar sa entscheiver a cuviero il tetg.

La part sura dil tetg vegn cuvrida cun slondas veglias. Il scolar tegn la slonda aschia ch'ella varga buca ora la preit davos. Sin meisa las slondas pinadas e splanadas sin mesira.

Marti e zaunga, dus impurtonts uaffens per nossa lavur. Il scolar sesprova de zuppar ils tgaus dellas guotas che tarlischian. El funs dii maletg vesein nus ina rietscha uaffens ch'audan tier igl indrez dil luvratori.

Il tetg san ins secapescha era cuviero cun slondas novas sco quei scolar ei vidlunder. Slondas novas vegnan coloradas ni barschadas cun l'ampila de lutegiar.

II. Nus baghegin ina stalla de Nadal

Avon che passar alla lavur vulein nus far enzacontas ponderaziuns per il beinreussir de quella. Aschia savein nus vegnir preservai da beinenqual sorpresa e setrumpada.

Lubi a mi de tschentar enzacontas impurtontas damondas:

1. Havein nus ponderau tgei fuorma dar a nossa stalla?

Nus savessen guess imitar ils cuvels de Bethlehem, ni plai la fuorma de casa ni clavau pli derasada tier nus forza meglier? Co fuss ei cun ina stalla alla fuorma orientala? Tgi vul baghegiar ina stalla en fuorma de tribuna? Ei dat tontas pusseivladads, nus havein suletta-mein d'eleger.

2. Tgei figuras havein nus avon maun?

Custeivlas figuras d'art, ni talas ord la casa de negozi? La proporziun denter las figuras e la stalla duei corrispunder. Nus sedrizzein suenter la pli gronda figura.

3. Tgei uaffens ein necessaris per baghegiar ina stalla?

Per exequir nossa lavur duvrein nus paucs uaffens. Ina resgia, marti e zaunga ed in bien cunti de sac ein bein d'anflar en mintga casada. Ina splauna ed in trader pign fan a nus gronds survetschs, ein denton buca dispet necessaris. (Il cunti sa remplazzar la splauna, ina guota il trader)

4. Beinenqualin vegn a sedumandar ord tgei material baghegiar ina stalla?

La fuorma che nus elegin camonda a nus tgei material prender. Per la fuorma de cuvel encurin nus en igl uaul bials cuschs, scorsas tieu ni schizun biala crappa. La stalla cun fuorma de casa ni clavau construiri nus ord lenn. Per la casa vegnan gliestas, aissetas ni slondas en damonda; per il clavau plitost festa coller buca memia grossa ni gliestetats.

La stalla orientala cun sias cuplas, tuors e minarets fagein nus ord gep paliu (Schilf) e juta. Il gep pretenda certas habilitads e lavur sperta.

5. Finalmein vulein nus era patertgar, che la stalla vegn messa naven per 11—11½ meins. Motivs de plaz e de pachetar restrenschan a nus las mesiras in tec. Plinavon dependa ei era dal plaz che nus disponin sper ni sut il pigniel de Nadal. Nus patertgein vidlunder, ed elegin mesiras che corrispundan a nossas relaziuns.

Quella stalla vegn illuminada cun duas cazzolas vid ina batteria de 4.5 V. Nus vesein vid la preit davos della stalla ils fildiroms che meinan tier la claviala e la batteria. Dils uaffens pendi en la scaffa vid la preit havess scadin de nus plascher.

Suenter quellas ponderaziuns astgein nus bein passar alla lavur. In dessegn cun indicaziun dellas mesiras fa a nus in bien survetsch. Jeu viel sespruar de descriver pass per pass la lavur, entochen che la stalla ei finida.

III. Exempel e cuort muossavia, co pegliar a mauns la lavur

Nus elegin per nossa stalla la fuorma de clavau cun alas tetg entochen plaun. Leutier duvrein nus il suandont material:

1 aissa per il funs:

lunghezia	40 cm
ladezia	32 cm
grossezia	2 cm

Cun la raspa ulivein nus il spitg. Davon vargan las slondas ora 5—7 mm. — Peglia la raspa forsa ils tgaus dellas guotas, ch'ils cumpogns miran aschi pitgiv?

Vargan las slondas ora memia fetg davontier, sche taglien nus giu quei ch'ei danvons cun il cunti de sac. La romma en l'aissa dil funs e della preit davos relatan della qualitat dil lenn.

Tetg de slondas sin stalla en fuorma de casa. Mintga slonda vegn fendida cun il cunti de sac e culada dapersei sin il tetg, ina lavur che damonda empau pazienza.

1 aissa per la preit davos en fuorma da triangel:

hipotenusa 40 cm
altezia 31 cm
grossezia 2 cm

2 gliestas:
lunghezia 50 cm
ladezia 2 cm
grossezia 2 cm

3 gliestas per ils tetgals:
lunghezia 20 cm
ladezia 2 cm
grossezia 2 cm

8—10 slondas de tetg

(Slondas veglias dattan in bi tetg cun ina biala color. Slondas novas drovan in tractament)

5 strubas 4.5/40 mm

4—5 guotas 4—5 cm liungas

1 pachet guotas 2 cm liungas cun tgaus pigns, cola alva (Syncol, Blancol, Geistlich ed autras)

Flucs d'iral ni tagliai a maun, sablun, turba, barba pegn e barba larisch, mescal, carpuglia, resgem, cagliettas.

ANDAMENT DE LAVUR

1. Las aissas sco era la preit davos e las gliestas prepara il scrinari per nus. Ei drova buca esser aissas della megliera qualitat. Rauba cotschna tonscha per nies diever.
2. Sco il maletg 1 muossa, taglien nus ord la preit davos las duas ruosnas per ils tetgals. Medemamein taglien nus giu il spitg dil triangel. Las mesiras vesein nus ord il maletg. Buca far las ruosnas memia grondas, schiglioc dat ei difficultads de cular lien ils tetgals!
3. Ussa savein nus gia fermar la preit davos vid il funs. Leutier duvrein nus treis strubas. In tec cola denter il funs e la preit davos fa segir era buca donn. Davos duei la preit star uliva cun il funs. En il funs furein nus las ruosnas per las strubas cun in trader de 4 mm. (Ina ruosna gest a miez, las 2 autras 10 cm dretg e seniester.) Per ch'il tgau della struba varghi buca surora, sfundrein nus el in tec. Aschia dat ei segir negins sgreffels.
4. Ils maletgs 2 e 3 muossan co nus construin la part davon de nossa stalla. Las duas gliestas ein gest tuttina liungas sco las varts dil triangel. La mesira prendein nus il meglier avon che fermar la preit davos vid il funs. Metter sissu, nudar giudem e sisum igl anghel. Nus nudein era gest las ruosnas per ils tetgals.

Ina stalla cun la fuorma de casa. Ils tetgals ed insercals vegnan barschai cun l'ampila de lutegiar. Quella lavur pretenda rutina ed atenziun. Il singul scolar ei gideivels al scolast. (Prighel de fiug)!

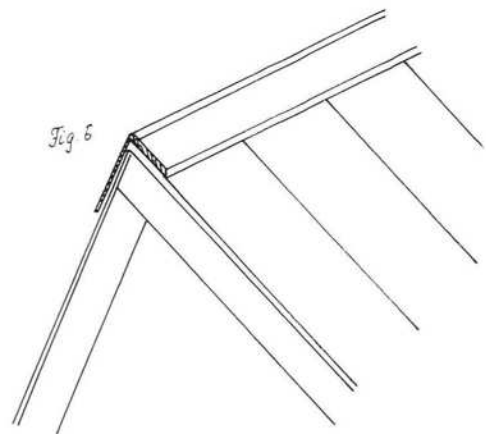
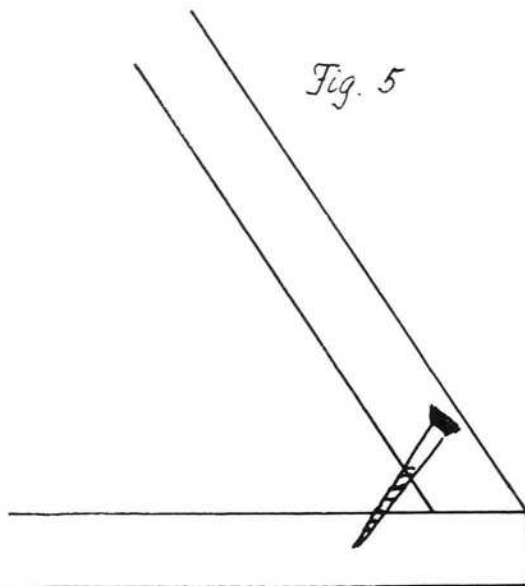
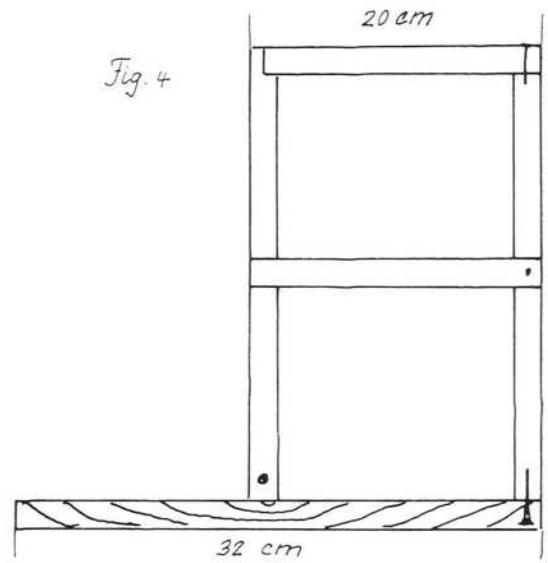
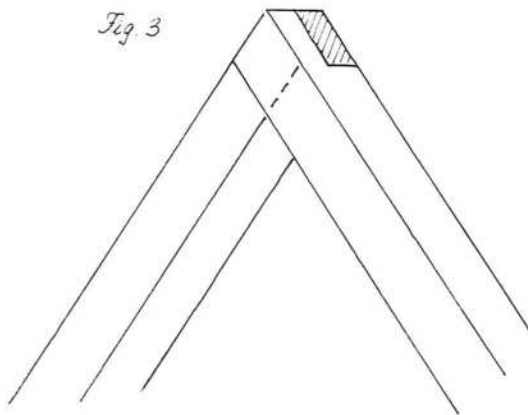
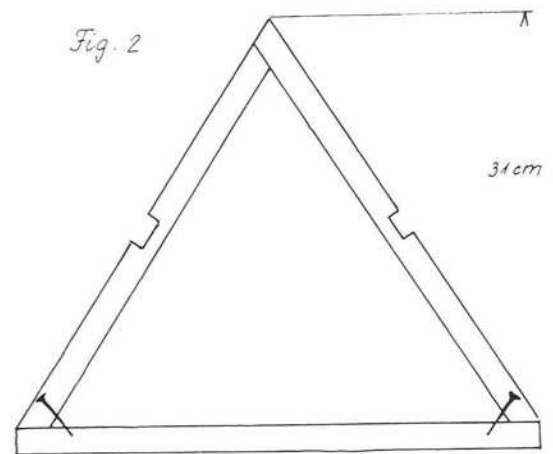
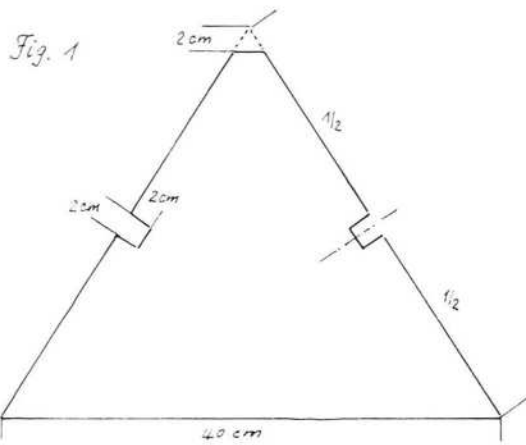

Ina eglia en il luvratori. Mintga scolar ha siu plaz de lavur e ses uaffens che portan ina numera.

La stalla ei finida. Dretg vesein nus la classena e davos quella ina plonta; ina torta badugn che las cauras han mudergiau malamein. Seniester ina caglietta ord barba larisch.

5. Il spitg tagliaen nus tier sco quei ch'il maletg 3 muossa. Medemamein tagliaen nus era ora las ruosnas per ils tetgals. Quellas ruosnas ein mo 1 cm ($1\frac{1}{2}$ tetgal) profundas.
6. Davon fermein nus las duas gliestas che fuorman ensemen in anghel git vid il funs sco il maletg 5 muossa. Per las duas strubas furein nus puspei ina ruosna cun il trader de 4 mm atras la gliesta. Per furar serein nus la gliesta en il baun de splanar schiglioc fenda ella. Era quellas strubas sfundrein nus in per millimeters.
7. La proxima lavur ei de tagliar tier ils tetgals. Ils dus tetgals dalla vart ein 20 cm liungs. Davon tagliaen nus ora els sco il maletg muossa. Il tetgal dil spitg ei mo 19 cm liungs.
8. Ussa culein nus ensemen il spitg e serein quel in'uriala cun ina struptgiera. Medemamein culein e serrein nus era ils dus tetgals dellas varts en las ruosnas preparadas. Vid la preit davos fermein nus ils tetgals cun ina guota. Ei la cola schetga fermein nus era il tetgal dil spitg. Davon schai quel en la crena preparada, davos fermein nus el sin la preit cun ina guota. Cun la splauna ni cun il cunti de sac adaptein nus quei lennet al spitg de nossa stalla. *Mira figura 4.*
Il skelet de nies baghetg ei ensemen. Speronza eis el ferm e stabils.
9. Sco proxima lavur havein nus de pinar las slondas. Quellas duessen esser 5—7 mm grossas e 4—5 cm ladas. Il meglier fagein nus quella lavur sche nus pinein igl emprem las slondas sin la mesira giavischada e fendin ellas cun il cunti de sac ni cun il cunti de slondas.
10. Igl emprem cuvrin nus la part sut dellas alas tetg, naven dal funs entochen tier igl emprem tetgal. Cheu observein nus ch'ei detti buca sgrema denter las singulas slondas. Il tetg sto esser serraus bein. Davontier vargan las slondas ora 5—7 mm. Davos calein nus uliv cun la preit. Nus fermein las slondas cun guotas vid il tetgal e vid il funs. Las guotas sespruein nus de zuppar aschi bein sco pusseivel. Ils tgaus che tarlischen disturban schiglioc.
11. La part sura dil tetg cuvrin nus cun slondas empau pli liungas. Quellas vargan sur las slondas della part sut giadora e cuvieran las guotas. Davontier vargan las slondas puspei ora sco la rietscha sut.

12. Speciala atenziun dein nus al spitg. Pli bein che las slondas siaran ina encunter l'autra e pli buna che la lavur ei. Per finir cuvrin nus il spitg cun ina canaletta ord duas slondas 2—3 cm ladas. Quei muossa il *maletg* 6. Medemamein cuvrin nus era las duas gliestas davontier cun duas slondas de ca 3 cm ladezia. Quellas slondas duessen tonscher dal funs entochen tier il spitg.
13. Ei la lavur avanzada aschi lunsch savein nus aunc embellir la stalla d'ina ni l'autra vart cun ina classena che nus fagein ord enzacons rests de slondas. Fuorma e grondezia de quella classena surschein nus a mintgin.
14. Marti e zaunga mettein nus dad in maun ussa. Nossa atenziun vala ussa ad auters materials, numnadamein: cola, flucs, turba e sablun. Vid la preit davos culein nus flucs d'iral. Sunter ca diesch minutas han quels taccau pulitamein

aschia che nus savein gia far la medema procedura cun il funs della stalla. Quella gada duvrein nus denton enstagl flucs turba fina.

15. Lavurs de contuorn:
In prau imitein nus cun flucs tagliai, ina via cun sablun. Cheu spargnein nus buca la cola. In per carpugls en il prau dattan in tec veta. Barba-pegn ni barba-larisch remplazza a nus cagliom e dat ina temprà tut speciala. Tgi che vul era ina plonta sper sia stalla, enqueri ina torta badugn che las cauras han mudergiau durent la stad ora. Ins anfla cheu las pli interessantas fuormas.

Ed ussa, preziau lectur, sperel jeu che Ti vegnies a ste. Jeu giavischel a Ti buna fortuna, bia pazienza e bien inschign. E sche Ti has la curascha de baghegiar stallas de Nadal cun ina entira classa, lu entscheiva bien e baul! Tes scholars vegnan a selegrar ed il resultat de vossas breigias e stentas fa segir plascher a scadin.

O STALLA VENTIREIVLA

O stalla ventireivla, tgei biala nova ei quei?
Che glisch aschi legrevla da notg tarlisch'en tei?
O tgei biala scumiada, la tiara en tshiel midada,
tgei stalla nuviala, clarezia bellezza,
carina divina ei mai cheu de ver.

Il temps e liug nus renda caschun de compassiun,
il legherment surprinda e dat consolaziun.
Cuntrariadads combatten epi ensemen stattan:
Ferdaglia travaglia, calira e ventira,
grondezia e bassezia encunter duer.

Ensemen la natira divina cumpignar
cun ina creatira, ei quei de smarvegliar!
O ovra tutpussenta che Dieus carstgaun daventa
pils lasters dils jasters, suspira endira,
pitescha suffrescha in stan dolorus.

Nies esser de sventira e dublamein mortal
aulz'el enten ventira d'in stan celestial,
en grazia cheu nus gida, leutier la veta envida
levgeivla statteivla, cungida dultschida
a tscheina cumpleina de tut gudiment.

Consolaziun

L'istorgia d'ena canzung da Nadal

Da Franz Capeder, Salouf

La stalletta, igl pignoul e la canzung «Clera notg da Nadal» furman d'en tschentaner an no ena trilogia incorporada ainten igl taimp natalic. Ins na savess betg pansar Nadal sainza chels treis factors. Er schi igl taimp preschaint vo atgnas veias, chella trilogia è anc rastada e niro a surveiver.

L'istorgia dalla canzung «Clera notg» è ansasez simpla e tuttegra ò ella occupo divers scenziats an sentimaint positiv e negativ. Gl'era igls 24 da december digl onn 1818, cura tgi igl vicari dalla pleiv da son Niclo ad Oberndorf Austria, Gisep Mohr ò surdo agl orgalist Franz Gruber en text d'ena poesia cun la supplica da componer chella per dus vouchs cun accompagnamaint per ghitarra. — La madema seira ò igl orgalist returno igl text componia. La canzung è nida cantada chella notg durant la messa da mesa notg.

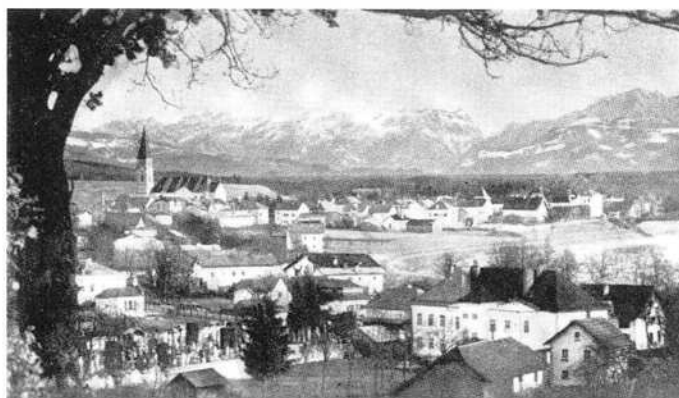
Igl poet, Gisep Mohr, naschia igls 11 december 1792 darivant or da povras relaziuns, era vasschign da Hallein (Austria). Gio da pitschen anse pulsava an sias avagnas sanc d'artist. El tadlava cun predilecziun produciuns musicalas, cantava e tschivlava gugent. Uscheia externava el sies dung musical tgi spitgiva da neir promovia. En rancunaschia musicher, Gion Nepomuk Hiernle è nia attent segl mattet. El peglia el tar el ed igl posibiliteschia igl studi gimnasial. Ainten en collegi vign el instrua sen cant e musica e bagnspert davainta el commember digl chor sacral digls paders benedictiners a Son Peder. El sunava er violina e l'orgla. Igl gioven musicher sa deditgescha alla clamada sacerdotala. Siva d'ena curta pastoraziun scu caplon a Mariapfarr vign el clamo an madema funcziun ad Oberndorf. Dad Oberndorf reiva igl capalon Gisep Mohr a Wa-

Gisep Mohr (tenor en dessegn)

Franz X. Gruber (tenor en maletg)

OBERNDORF

grain. Da gioven anse era sia costituziun corporala pitost debila e betg adattada a resist agls strapatschs tgi en capalon sen la tera ò da survantscher. Igl anviern 1848, durant tgi igl plevant celebrava la messa da marvegl è capalon Mohr, siva d'esser gio pi dei indispost nia elamo ainten la perpetnadad.

La veta digl sacerdot Gisep Mohr è stada en pelegirinadi da l'ena vischnanca an l'otra. Ma dapertot era el stimo causa da sia musicalitad tgi exprimiva sies intern an en sublim humor.

La tgigna digl componist dalla canzung Franz Xaver Gruber è stada a Hochburg. Lò, an tgesa paterna d'en tissunz, è el naschia igls 25 november 1787. Tenor igl plan digl bab vess Franz Xaver er

duia davantar tissunz, ma la divina providien-tschha veva disponia oter. Scu Gisep Mohr, niva er Franz Xaver Gruber or da povras relaziuns. Giond a scola, ò igl scolast fatg stem, tg'igl mattet disponiva sur d'en special dung musical ed el igl instruescha ainten la tonologia. Gio cun dodesch onns era Franz Xaver habel da sunar igls orgels ed accompagner messas. Igl gioven tschern la clamada da scolast e sa collochescha scu tal ad Oberndorf, noua tgi Gisep Mohr era capalon. Cò è stada l'amprema antupada da chels dus carstgangs musicals, da dus carstgangs da madema buna pasta. Ed ad Oberndorf ella nida creada la canzung «Clera notg da Nadal» da chels dus integers omens. Mohr e Gruber on lia far

Tgesa pravenda a Wagrain

La fossa da Gruber a Hallein

PARTITURA DALLA CANZUNG DA NADAL SCRETGA DA GRUBER CUN AGEN MANG IGL ONN 1854

en plascheir en sarvetsch agl pievel cun lour canzung e navot oter. Els n'on betg sa do fadeia da propagar chella e la far cunaschainta ainten igl mond. Tots dus eran mengia modests per ena acziun. Ni l'egn ni l'oter on gia l'ambiziun da stgafeir en'ovra optimala an furma e cuntign, ma bagn dar agl pievel ena recumbensaziun per igl orgel tgi veva gist disdetg curt avant la festa da Nadal ed era induvrabel. Or da chellas practicas ponderaziuns ella nascheida la simpla canzung. E malgrad sia simpladad ò ella piglia la cursa tras igl mond.

Igls Tiroles, da nateira anor passiuos cantadours, on gia grond daletg dalla nova composiziun. Carla Mauracher tg'è nia la premaveira sessour, damaias 1819 ad Oberndorf per rizzar igls orgels an baselgia ò via l'ò per l'amprem'eda la canzung «Clera notg». Ella ò fatg sen el ena profunda impressiung ed el surdat ella ad ena famiglia da cantadours. Chels amprenan ella ed igl anvien 1822, cura tgi igl imperatour Franz I. d'Austria ed igl zar dalla Russia Alexander I. sa cattavan agl casti a Fügen ò la famiglia Rainer canto la canzung «Clera notg da Nadal» avant chellas dus maiestads. La canzung ò plaschia agl

zar schi bagn, tg'el ò anvido igls cantadours a Petersburg per deletger er la gliout an sia patria cun chel magnific cant. Sen en viadi an America on igls cantadours austriacs canto puspe la canzung da Nadal, uscheia tg'ella è nida ancunaschainta er sen chel continent. Ainten igl novissim taimp è er papa Pius XII. sto en grond promotour da chella canzung. Da Nadal igl 1949, tar l'avertura digl onn sontg ò chel grond papa giavischia tgi vigna canto ainten la baselgia da son Peder a Roma la canzun «Clera notg». El vegia er canto an gronda commuentaziun.

Sot chellas premissas ans pudessigl creir tgi la simpla, ma intima composiziun vess gia ena indisturbada campagna victoriosa tras igl mond. Ma er cò egl sa verifitgia igl proverbi, tgi en profet na seia betg bagnvia ainten l'atgna tera. Igl poet ed igl componist dalla canzung eran stoss schi modests, tgi na vevan mianc signia ella cun sies noms. Uscheia egl antschet en disput cun la dumonda da tgi tgi chella canzung dareiva. Per survagneir sclarimaint ò igl pader benedictiner, orgalist agl convent claustral a Salzburg s'oriento tar Franz Gruber a Hallein sur digl autour e componist dalla canzung, sainza sminar tgi chel

MALETG COMMEMORATIV AINTEN LA TGAPLOTTA LATERALA «SONTGA NOTG» AINTEN LA BASELGIA A OBERNDORF

seia igl componist. Gruber ò raspundia an totta sinceradad e declaro tgi Gisep Mohr seia igl autour digl text ed el igl componist. A sia brev ò Gruber er allego ena cupeia dalla composiziun uriunda, essend tgi la composiziun tgi cursava ossa era en tant sfalzifitgeida.

Ma a tots igls criticasters n'era chella declaranza betg suffizianta. Prominents scribents e musicers on crititgia furma e cuntign dalla poesia e la musica. Gl'è er do critichers tgi on fatg valeir tgi la poesia seia ena translaziun d'en text tudestg e chel seia nia tschanto sot notas gio existentas d'ena

canzung profan-populara. Ma tot las attatgas cunter la canzung «Clera notg da Nadal» èn stadas adumbatten. La cordialitad ed igl mitos tgi text e melodia cuntignan on resistia a tots impediments. La canzung era, è e niro a rastar en bagn popular tgi n'è betg angal neida acceptada digl pievel tudestg, mabagn translatada an 56 lungatgs.

Poet e componist èn nias onoros tras monumaints tgi dattan paretga da l'angraztgevladad digl pievel per la adegna anc bela canzung: «Clera notg da Nadal.»

SURMIRAN

Clara notg da Nadal
giu digl tron celestial
ist Te nia unfant divin,
in pursepen, o tger bambin,
ast per tigna Te lia.

Bela notg da Nadal,
Betlehem saint angal
anghels glori' a Dia cantar
igls pastours von per vurdar
igl Salvader digl mond.

Sontga notg da Nadal
fegl da Dia immortal
ist per nous Te nia carstgang
Cristus tanschas a nous igl mang
gidans ainten parveis.

SURSILVAN

Clara notg de Nadal!
giu dal tron celestial
eis vegnius, affon divin,
in pursepen, o car bambin,
has per tgina vuliu.

Biala notg de Nadal!
Betlehem aud' ual
aunghels glori' a Diu cantar,
ils pasturs van per mirar
il Salvader dil mund.

Sontga notg de Nadal!
Fegl de Diu immortal,
eis per nus vegnius carstgaun,
Cristus tonschas a nus il maun,
gidas enta parvis.

ENGIADINA

Quaida not, sencha not!
Regna pos dapertuot.
Be a Bethlehem vagliand
staun ils genituors urand
sper lu cher infaunt.

Quaida not, sencha not!
Odast quel chaunt da lod?
Chi strasuna da lontaun:
dschand: allegra 't pür umaun,
tieu Salveder ais co.

Quaida not, sencha not!
Segner cher, ve bainbod!
Guida 'ns tü cun ta virtüd
rüin la via del salüd.
Segner sajast bainvgnü.